

Η παρουσία της παραδοσιακής ενδυμασίας στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20ού αιώνα

Από κτήσεώς της, το 316 π.Χ., μέχρι και σήμερα η Θεσσαλονίκη κατόρθωσε να παραμείνει πόλις. Κέντρο διαδοχικών πολυεθνικών αυτοκρατοριών –της μακεδονικής, ρωμαϊκής, βυζαντινής και οθωμανικής– έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο σε δύσκολες εποχές κατακτώντας σημαντικούς τίτλους. Στη διάρκεια όλων αυτών των αιώνων οι κάτοικοί της ζούσαν σύμφωνα με τις αστικές συνήθειες της εποχής τους και προφανώς ντύνονταν ακολουθώντας πάντα τους ενδυματολογικούς νεωτερισμούς που πρότεινε η εκάστοτε πρωτεύουσα.

Καίριο ρόλο στη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης κοινωνικής διαστρωμάτωσης στη Θεσσαλονίκη έπαιξε η εύνοια με την οποία την περιέβαλαν οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες, με κορυφαίο τον Γαλέριο. Επικεφαλής αυτής της κοινωνίας υπήρξε μια εύρωστη τοπική αριστοκρατία υψηλού πολιτισμικού επιπέδου. Τα μέλη της, εκτός των άλλων, απολάμβαναν το εξαιρετικό προνόμιο να κινούνται στην αυλή, ή έστω στις παρυφές της αυλής, ενός Ρωμαίου αυτοκράτορα, όπου βίωναν τον μυθικό τρόπο ζωής της ρωμαϊκής ελίτ.

Για να γίνουν αποδεκτοί οι επιχώριοι αριστοκράτες στους ανώτερους κύκλους των Ρωμαίων είχαν κατανοήσει ότι έπρεπε να ακολουθήσουν σχολαστικά τις ενδυματολογικές επιταγές της Ρώμης και να ξεχάσουν όποιες τοπικές ιδιαιτερότητες. Στην πορεία, οι ίδιοι δεν μπορεί παρά να λειτουργούσαν ως πρότυπο και να υπαγόρευαν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα τον τρόπο ένδυσης, που τελικά πρέπει να ήταν εξίσου αστικός.

Διατηρώντας ανά τους αιώνες τις ίδιες ενδυματολογικές συνήθειες, οι Θεσσαλονικείς συνέχισαν να επιλέγουν το αστικό ντύσιμο της εκάστοτε περιόδου. Με τον ίδιο τρόπο συμπεριφέρθηκαν τόσο κατά τη βυζαντινή όσο και κατά τη σχετικά σύντομη περίοδο της Λατινοκρατίας. Έκτοτε όμως, η πόλη άρχισε να αποδεσμεύεται από μια παρωχημένη πλέον για το δικό της επίπεδο Ανατολή και να στρέφει το πρόσωπό της προς τη Δύση υιοθετώντας νέα πρότυπα.

Το 1430 οι Οθωμανοί κατακτούν και καταστρέφουν μια ήδη ολιγάνθρωπη και παρηκμασμένη από πολέμους και φυσικές καταστροφές Θεσσαλονίκη, μια πόλη κουρασμένη, που η αριστοκρατία την είχε εγκαταλείψει προ πολλού. Τότε ο Μουράτ Β΄ επιλέγει να την εποικίσει με μουσουλμάνους από τα Γιαννιτσά, θρησκευτικό και πολιτισμικό κέντρο των Οσμανλίδων, με υψηλού επιπέδου άρχουσα τάξη. Οι έποικοι είναι αυτοί που κατά κύριο λόγο εισάγουν μαζικά στην πόλη την αστική παραδοσιακή ενδυμασία των Τούρκων, την οποία πρέπει να υιοθέτησε και ένα μέρος της παλαιάς χριστιανικής ελίτ που είχε απομείνει. Πρόκειται για το νέο ενδυματικό σύνολο, προϊόν όσμωσης μεταξύ υστεροβυζαντινού και ασιατικού βεστιαρίου, το οποίο οι κατακτητές εξέλιξαν στην Κωνσταντινούπολη.

Την απώτερη καταγωγή της παραδοσιακής ενδυμασίας των Οθωμανών πρέπει να την αναζη-

40 | τήσουμε γενικότερα στα νομαδικά τουρκο-μογγολικά φύλα πολεμικού ήθους, που κινούνταν στις κεντροασιατικές στέπες. Στην πορεία ωστόσο, υιοθετώντας ύφος και στοιχεία από το περσικό αυλικό βεστιάριο, διαμόρφωσαν ένα αξιόλογο αισθητικά και συνάμα λιτό ενδυματολογικό σύνολο. Ήταν κοινό για άνδρες και γυναίκες και επικράτησε δίχως δραματικές διαφορές σε όλα τα αστικά κέντρα της οθωμανικής επικράτειας. Πρόκειται για τις «πολίτικου τύπου¹ αντερίσιες²» ενδυμασίες, οι οποίες τον 12ο αιώνα, μετά την επικράτηση των Μογγόλων, καθιερώθηκαν σε ολόκληρη σχεδόν την Ασία. Αποτελούνταν κυρίως από σαλβάρι, «αντερί», και «τζουμπέ», έναν επενδύτη εσωτερικά επενδυμένο κατά περίπτωση με γούνα.

Μια μερίδα χριστιανών της Θεσσαλονίκης, των οποίων ο αριθμός είχε περιορισθεί εντυπωσιακά, ειδικότερα εκείνων που ανήκαν στα μεσαία και χαμηλότερα στρώματα, δεν μπορεί παρά να υιοθέτησε σταδιακά τη συγκεκριμένη αστική οθωμανική ενδυμασία. Το ίδιο ισχύει και για τη σχετικά ολιγομελή, αλλά με έντονη παρουσία, αρμενική κοινότητα, της οποίας αρκετά μέλη πέρασαν το κατώφλι του 20ού αιώνα φορώντας το συγκεκριμένο σύνολο. Ωστόσο, δεν υπάρχουν επαρκείς μαρτυρίες που να τεκμηριώνουν τη χρήση φορεσιάς παρόμοιου τύπου από όλους τους Έλληνες της πόλης.

Η αρχικά ολιγομελής κοινότητα των παλαιών Λατίνων, την οποία αποτελούσαν απόγονοι των «Φραγκοβένετων» καθολικών, ενισχυμένη κατά περιόδους με την άφιξη δραστήριων Ευρωπαίων εμπόρων, κατέληξε να αποτελεί ένα σεβαστό ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, και μάλιστα ιδιαίτερα εξελιγμένο. Αυτό βέβαια συνέβη κυρίως μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς το 1718. Τα μέλη αυτής της κοινότητας σίγουρα δεν άλλαζαν ενδυματολογικές προτιμήσεις μετά την εγκατάστασή τους στην πόλη, και σίγουρα συνέχιζαν να παρακολουθούν τη Δυτική μόδα δίχως ποτέ να υιοθετήσουν ή να εξελίξουν κάποια διαφορετικού ύφους τοπική φορεσιά.

Τη συγκεκριμένη παράδοση πρέπει να ακολουθούσε και το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας των Ελλήνων, τουλάχιστον εκείνων που ανήκαν στα πιο ευνοημένα κοινωνικά στρώματα. Και αυτό πρέπει να συνέβαινε από παλαιότερα. Σε αυτό συνηγορεί η απεικόνιση μιας Θεσσαλονικιάς στο έργο του Βενετσιάνου *Cesare Vecellio*³, τυπωμένο στα 1598, της οποίας το ντύσιμο είναι καθαρά Δυτικό και πιθανόν περιόδου προγενέστερης από την Αναγέννηση. Αυτό βέβαια με κάθε επιφύλαξη, γιατί είναι γνωστό πως η εικονογράφηση πολλών περιηγητικών συγγραμμάτων που αφορούσαν στην Ελλάδα έγινε κατά προσέγγιση και στηρίχτηκε, τις περισσότερες φορές, σε περιγραφές τρίτων και σε άτομα που δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ την Ελλάδα.

Με την άφιξη των Ισπανοεβραίων Σεφαρντίμ, κυρίως των Ιταλοεβραίων στις αρχές του 15ου αιώνα και την εγκατάστασή τους στη Θεσσαλονίκη, η παρουσία του Δυτικού κοστουμιού έγινε πιο ισχυρή. Οι εξέχουσες οικογένειες των εμπόρων και των τραπεζιτών, που δεν ήταν λίγες, είχαν προφανώς υιοθετήσει προ πολλού το Δυτικό ντύσιμο εγκαταλείποντας κάθε άλλο τύπο ιδιαίτερης φορεσιάς που χαρακτήριζε τα μέλη των εβραϊκών γκέτο στις διάφορες πόλεις της

1. Αστικό ενδυματολογικό σύνολο που διαμορφώθηκε στην Κωνσταντινούπολη.

2. Ενδυμασία με βασικό ένδυμα το αντερί.

3. Βενετσιάνος χαρακτήρας της Αναγέννησης. Το 1590 εξέδωσε το βιβλίο *De gli antichi habiti e moderni di diversi parti di mondo* με ενδυματολογικό περιεχόμενο.

Δύσης. Τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, ωστόσο, που ακόμη τη φορούσαν όταν έφτασαν στη Θεσσαλονίκη και γενικότερα στα οθωμανικά αστικά κέντρα πρέπει να την εγκατέλειψαν για συγκεκριμένους λόγους, ειδικότερα για όσους άπτονται ρατσιστικών θεμάτων. Έκτοτε, επικράτησε και στην εβραϊκή κοινότητα το αστικό «πολίτικο» σύνολο με το αντερί.

Πιθανόν τα μέλη της να υπολόγιζαν πως αν εξομοιώνονταν με εκείνους, έστω ενδυματολογικά, ίσως να μπορούσαν να αμβλύνουν τις αρνητικές εντυπώσεις που προκαλούσαν στους γηγενείς μουσουλμάνους οι δανειοπιστωτικές τους δραστηριότητες. Κάτι που τουλάχιστον οι γυναίκες τους δεν το κατάφεραν, γιατί τελικά διαμόρφωσαν μια αποκλειστικά δική τους, ιδιαίτερα αναγνωρίσιμη παραλλαγή της φορεσιάς «πολίτικου» τύπου. Αντίθετα οι άνδρες, κυρίως τα νεότερα χρόνια, φορώντας την αυθεντική αντερίσια ενδυμασία, κατάφεραν να μην ξεχωρίζουν εύκολα από τους υπόλοιπους Οθωμανούς αστούς, όσους ντύνονταν ακόμη με τον ίδιο τρόπο. Η συγκεκριμένη εβραϊκή ενδυμασία, ανδρική και γυναικεία, πλειοψηφούσε και, ως εκ τούτου, η παρουσία της σε σχέση με τις άλλες ήταν εμφανής στην πόλη, αν και πρέπει να παραδεχθούμε πως ήδη στις αρχές του 20ού αιώνα τη φορούσαν κυρίως οι ηλικιωμένοι. Ιδιαίτερα οι γερόντισσες των χαμηλότερων τάξεων αρνούσανται πεισματικά να την εγκαταλείψουν, θεωρώντας την βασικό στοιχείο της φυλετικής τους ταυτότητας, έναν πολύ ευαίσθητο τομέα για τη συγκεκριμένη ομάδα.

Τυπική αντερίσια «πολίτικη» φορεσιά, δίχως καμιά επέμβαση, φορούσαν κι όσες από τις Θεσσαλονικιές μουσουλμάνες εξακολουθούσαν να ντύνονται παραδοσιακά. Δεν ήταν λίγες οι γυναίκες εύπορων επιφανών οικογενειών που, ακολουθώντας το παράδειγμα των γυναικών της κωνσταντινοπολίτικης ελίτ, άρχισαν ήδη μετά τα μέσα του 19ου αιώνα να υιοθετούν το Δυτικό ντύσιμο. Αυτό βέβαια μπορούσαν να το διαπιστώσουν μόνον εκείνοι που είχαν την άνεση να τις συναντήσουν ακάλυπτες μέσα στις κατοικίες τους. Έξω, ιδιαίτερα στα σοκάκια των τουρκομαχαλάδων της Άνω Πόλης, όλες τους μεταλλάσσονταν σε γραφικές φιγούρες κυκλοφορώντας τυλιγμένες με το μαύρο φερετζέ⁴, σκηνές συνηθισμένες μέχρι και την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923.

Την ευρύτερη πεδινή περιοχή της κεντρικής Μακεδονίας οι παλαιότεροι την ονόμαζαν «Κάμπο της Σαλονίκης», ή «Καρασμάκι» από την τούρκικη ονομασία «Καρά ασμάκ»⁵ του ποταμού Λουδία. Ο γυναικείος πληθυσμός των επιχώριων ομάδων που κατοικούσαν στα χωριά του, σύμφωνα και με τη γνώμη καταξιωμένων ερευνητών όπως η Ιωάννα Παπαντωνίου, φόρεσε μια σειρά από εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ενδυμασίες.

Καθαρά παραδοσιακές, με έντονη παρουσία στη Θεσσαλονίκη, ήταν και οι αντίστοιχες γυναικείες φορεσιές των υπόλοιπων, εύρωστων οικονομικά, γύρω από την πόλη χωριών. Παρά τις επιμέρους μεταξύ τους διαφορές, ανήκουν σχεδόν στο σύνολό τους στην ίδια ενδυματολογική οικογένεια με τις κεντημένες πουκαμισές, τους σαγιάνες, και ιδιαίτερα τους περίπλοκους κεφαλόδεσμους.

4. Μακρύ πανωφόρι συνήθως μαύρο, ανοιχτό μπροστά, με ένα ελεύθερο φύλλο (τύπου μπέρτας) ριγμένο στην πλάτη. Εκτός κατοικίας η μουσουλμάνα ανέβαζε το φύλλο και κάλυπτε το κεφάλι αφήνοντας ακάλυπτα μόνον τα μάτια της.

5. Kara asmak τούρκικη ονομασία του ποταμού Λουδία, που σημαίνει «μαύρο νερό».

Εικ. 1. Ασβεστοχωρίτισσες πριν από το 1912 με την παιζάνικη ενδυμασία σε ταχυδρομικό δελτάριο της εποχής. Αρχείο φωτ. Χ. Μπρούφα.

Μια από τις πιο γνωστές είναι η «παιζάνα», η ενδυμασία των γυναικών του Κιρέτζ-κιοϊ, ή Παιζάνοβο, σημερινή περιοχή Ασβεστοχωρίου. Οι κάτοικοί του κατηφόριζαν καθημερινά στην πόλη για να πουλήσουν οι άνδρες ασβέστη και οι γυναίκες γαλακτοκομικά και κηπευτικά προϊόντα δικής τους παραγωγής.

Τη συγκεκριμένη, πολύ χαρακτηριστική φορεσιά, με την κεντημένη πουκαμίσια και την «κουκούντα», τον ιδιαίτερο κεφαλόδεσμο, που συγκρατιόταν κάτω από το σαγόνι

με «παραδέιες πουγκουσνίτσες»⁶ (εικ. 1), την έβλεπε κανείς σε όλες τις γωνιές των παζαριών του κέντρου της Θεσσαλονίκης. Η συχνότητα προξενούσε ιδιαίτερη εντύπωση στους ξένους επισκέπτες, οι περισσότεροι από τους οποίους πίστευαν πως πρόκειται για φορεσιά μιας ακόμη ομάδας που κατοικούσε σε κάποια συνοικία της πόλης.

Εδώ πρέπει να διευκρινίσουμε πως οι χωρικές που δραστηριοποιούνταν στην πόλη ήταν γυναίκες κάποιας ηλικίας, ντυμένες προφανώς με καθημερινά ρούχα. Οι νιόπαντρες, που φορούσαν στις εξόδους απαραίτητα τα γιορτινά τους, ήταν εξαιρετικά λίγες και έρχονταν κυρίως για αγορές στα μαγαζιά της Θεσσαλονίκης.

Το ίδιο έντονη ήταν και η παρουσία των παραδοσιακών ενδυμασιών του χωριού Καπουτζήδες, σήμερα συνοικία Πυλαία της Θεσσαλονίκης. Κάθε μέρα άνδρες και γυναίκες, ξεκινώντας με κάρτα ή πεζοί, έφταναν χαράματα, άλλοι ντυμένοι με τα γιορτινά τους ρούχα για αγορές στην πόλη κι άλλοι με τα καθημερινά, φέρνοντας κυρίως λαχανικά για πούλημα στα παζάρια της. Οι νεότερες σε ηλικία «Καπτζηδιάνες», αν και δεν κατέβαιναν συχνά στην πόλη, εντυπωσίαζαν με τις κεντημένες τους πουκαμίσες και τους ιδιαίτερους «θηλυκωτούς φουντωτούς» σαγιάδες. Σπανιότερη στους δρόμους της πόλης ήταν η παρουσία των γυναικών από την Όσσα και τον Βερτίσκο, οι οποίες απέφευγαν να δραστηριοποιούνται έξω από τον κοινωνικό χώρο τους. Αυτό συνέβαινε σε ειδικές περιπτώσεις και μόνον όταν συνέτρεχε σοβαρός λόγος.

Τη συμπεριφορά τους αυτή υποστήριζε και η «γερακίνα»⁷, η καθαρά αστικού τύπου παραδοσιακή φορεσιά με το μακρύ φόρεμα και τον τσόχινο μαύρο «λιμπαντέ» με τη γούνα. Φορεσιά παρόμοια σε ύφος με εκείνες του Σοχού και του Λαγκαδά, οι οποίες, όπως και πολλές άλλες του βορειοελλαδικού χώρου, ανήκαν στην ίδια ενδυματολογική αστική ομάδα.

6. Σειρές νομισμάτων που περνούσαν κάτω από το σαγόνι και κατέληγαν στον κεφαλόδεσμο πάνω από τους κροτάφους.

7. Αστική παραδοσιακή ενδυμασία με μακρύ φόρεμα, που διαμορφώθηκε στη Νιγρίτα Σερρών μετά την εγκατάσταση βλάχικων οικογενειών από την Ήπειρο. Η ονομασία της συνδέεται με τοπικό θρύλο, ο οποίος ενέπνευσε το ομώνυμο παραδοσιακό τραγούδι και τον χορό.

Εικ. 2. Επανομή 1907, οικογένεια Λυκεσά. Ο πατέρας φοράει την κοινή μακεδονική ενδυμασία με τα σαλβάρια, η μάνα την παλαιότερη και η κόρη τη νεότερη, που έφθασε στον νομό με τους Βλάχους κτηνοτρόφους. Αρχείο φωτ. Γ. Λυκεσά.

Η πλούσια σε παραγωγές Επανομή έστειλε κι αυτή καθημερινά τα τοπικά προϊόντα στις αγορές της πόλης. Οι φορεσιές των ανδρών που τα διακινούσαν, με τα φαρδιά μάλλινα σαλβάρια, δεν διέφεραν από τις υπόλοιπες παραδοσιακές της ευρύτερης περιοχής. Αντίθετα, οι γυναίκες τους ντύνονταν με μια απλή αλλά ιδιαίτερα κομψή ενδυμασία. Από νωρίς ωστόσο, οι νεότερες σε ηλικία είχαν αρχίσει να την εγκαταλείπουν και να την αντικαθιστούν με τα γνωστά «μακριά φουστάνια», ενδυμασία που έφεραν στα χωριά του νομού οι γυναίκες των Βλάχων κτηνοτρόφων από την Πίνδο και το Βέρμιο (εικ. 2). Οι περισσότεροι, ενώ επί αιώνες μόνον παραχείμαζαν στον ευρύτερο πεδινό χώρο του νομού, τελικά άρχισαν να εγκαθίστανται μόνιμα στα χωριά του και να συνοικούν με τον γηγενή πληθυσμό.

Γυναίκες όλων σχεδόν των καμπίσιων και των ημιορεινών χωριών

της περιοχής, όπως η Χαλάστρα, το Ασβεστοχώρι, η Νεοχωρούδα, ο Βερτίσκοις, που παλαιότερα ντύνονταν με κεντημένες πουκαμίσες, μετά την εγκατάσταση των βλάχικων οικογενειών υιοθέτησαν κι εκείνες τις αστικές παραδοσιακές φορεσιές με τα δυτικότερα πολύπτυχα και μακριά φουστάνια. Οι μεταξύ τους ενδυματολογικές διαφορές περιορίζονταν πλέον σε λεπτομέρειες που μόνον οι κοντοχωριανές διέκριναν. Εξαίρεση αποτελούσαν οι γυναίκες του Σοχού, του Λαγκαδά και κυρίως της σχετικά μακρινής Νιγρίτας. Στις τακτικές επισκέψεις τους στην πόλη ξεχώριζαν από την ιδιαίτερα φαρδιά βελούδινη λωρίδα⁸ που κοσμούσε το τελείωμα της μακριάς τους φούστας.

Καβάσηδες, φύλακες και συνοδοί επώνυμων αστών (εικ. 3), κυρίως Αλβανοί τόσκικης καταγωγής, αν και λίγοι στον αριθμό, κάθε άλλο παρά απαρατήρητοι περνούσαν. Το όφειλαν τόσο στην εντυπωσιακή τους ενδυμασία όσο και στην εξαιρετικά προσεγμένη εμφάνισή τους. Τις πολύπτυχες φουστάνελες και τα χρυσοκέντητα γιλέκα τους θαύμαζαν όχι μόνον οι ξένοι αλλά

8. Λωρίδα από βαμβακερό βελούδο μαύρο, μπλε ή καφέ, με φάρδος από 15 έως και 25 εκατοστά, περασμένη σχεδόν σύρριζα με τον ποδόγυρο.

Εικ. 3. Ο βιομήχανος-τραπεζίτης Περικλής Χατζηλαζάρου (στη μέση) με τον γιο του (δεξιά), πατέρα της ποιήτριας Μάτσης Χατζηλαζάρου, πριν από το 1912 στον κήπο της οικογενειακής έπαυλης, παρέα με τον Γιάννη Μπουτάρη (όρθιος). Πίσω τους διακρίνεται ο καβάσης. Αρχείο φωτ. Λ.Ε.Μ.Μ.Θ.

και οι γηγενείς Μακεδόνες, εφόσον λόγω παράδοσης ούτε το δικό τους βεστιάριο ούτε εκείνο των προγόνων τους περιλάμβανε ποτέ χρυσοκέντητα ρούχα. Δεν έλειπαν βέβαια και οι σεμνότεροι που θεωρούσαν τα «αρβανίτικα» φλύαρη ενδυμασία και επαρμένους εκείνους που τη φορούσαν.

Την εβραϊκή κοινότητα της πόλης δεν την αποτελούσαν μόνον εύπορες οικογένειες. Πολλοί φτωχοί ζούσαν γύρω από το λιμάνι, που ήταν και η παραδοσιακή συνοικία των Εβραίων, και ανήκαν στη λιγότερο τυχερή τάξη των αχθοφόρων, επάγγελμα παραδοσιακά κατοχυρωμένο, όπου δεν εισχωρούσαν εύκολα άνδρες διαφορετικής κατα-

γωγής. Ήταν οι «χαμάληδες», αυτοί που κινούνταν ξυπόλυτοι κατά ομάδες στην παραλιακή, που ξεχώριζαν από την κοντή τους βράκα και το επιμελώς σαρικωμένο φέσι τους.

Λιγότερες, αλλά με επίσης έντονη παρουσία στη Θεσσαλονίκη λόγω της εντυπωσιακής τοπικής φορεσιάς τους, ήταν και οι γυναίκες από τα Δερμίγκλαβα, τη σημερινή Λητή. Ξεχώριζαν από τις βουσσινί πουκαμισές τους καθώς έμπαιναν καθημερινά στην πόλη, φέρνοντας κι εκείνες για πούλημα τα «ζαρζαβατικά που καλλιεργούσαν στα μποστανία τους». Μαζί έφταναν και οι κοντοχωριανές από την Μπάλτζα και τον Δρυμό, επίσης ντυμένες με παρόμοιες φορεσιές. Όλες μαζί, αφού ξεπουλούσαν τηνπραμάτεια τους στα παζάρια, περνούσαν ανηφορίζοντας το Ντερβένι⁹ και επέστρεφαν στα χωριά τους πολύ πριν πέσει ο ήλιος.

Καθημερινά έφταναν στην πόλη για να πουλήσουν παρόμοια τοπικά προϊόντα και χωρικοί από το Γραδεμπόρι, το σημερινό Πεντάλοφο, και τη Νεοχωρούδα, φορώντας την παραδοσιακή τους ενδυμασία. Ιδιαίτερα ξεχώριζαν οι άνδρες του Πεντάλοφου, οι οποίοι άργησαν να εγκαταλείψουν τις παλαιότερες λευκές πουκαμισές και τα μακριά σώβρακα. Το ίδιο και οι γυναίκες τους με τα χαρακτηριστικά κεντημένα μακεδονίτικα πουκάμισα και τους σαγιάδες, με τα οποία εξακολούθησαν να γίνονται νύφες έως και τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κυρίως όμως ξεχώριζαν από το «κουλάκ», τον εντυπωσιακό κεφαλόδεσμό τους, τον οποίο σχημάτιζαν πάνω από το μέτωπο, έχοντας για βάση πολλές διασταυρωμένες λεπτές πλεξούδες (εικ. 4).

9. Είσοδος στη βορειοδυτική πλευρά της Θεσσαλονίκης απ' όπου περνούν οι οδικές αρτηρίες Καβάλας και Σερρών. Σημείο ελέγχου και τελωνείο έως και τους οθωμανικούς χρόνους. Τουρκ. Derven, κλεισόρια, πέρασμα.

Εικ. 4. Γυναίκες από τη Νεοχωρούδα ή το Πεντάλοφο (Γραδεμπόρι), με την παλαιά τοπική ενδυμασία πριν από το 1912, σε ταχυδρομικό δελτάριο της εποχής. Αρχείο φωτ. Άγγελου Παπαϊωάννου.

οι συγκεκριμένες γυναίκες διακρίνονταν κι από τις πολύχρωμες «αργαλείσιες» ποδιές τους. Πολυάριθμες παρέες καϊκτσήδων από τα νησιά του βόρειου Αιγαίου περιδιάβαιναν το κέντρο της πόλης κοντά στο λιμάνι μετά το ξεφόρτωμα των εμπορευμάτων που μετέφεραν, καμαρώ-

Στο Τέκελι, τη σημερινή Σίνδο, υπήρχε το τσιφλίκι του Χαμντή Μπέη¹⁰, το μεγαλύτερο στη Μακεδονία, όπου σε 60 περίπου σπίτια κατοικούσαν οικογένειες κολίγων. Οι άνδρες, χαράματα έμπαιναν στην πόλη διασχίζοντας την περιοχή των κήπων του Λαγκασάιρ¹¹. Φορούσαν λευκές πουκαμίσες και σώβρακα με τα μακριά τους ποδονάρια χωμένα μέσα στις «σιαρένες» κεντημένες τους κάλτσες. Έφερναν στις αγορές λαχανικά, προϊόντα από βουβαλίσιο γάλα και «ρουγκουζίνες»¹², ψάθες υφασμένες με εξαιρετική τέχνη από ένα είδος πάπυρου που αφθονούσε στις ελώδεις περιοχές τους.

Τους ακολουθούσαν ομάδες από ξυπόλυτες γυναίκες που κρατούσαν τα καθημερινά γουρουνοτσάρουχά τους «παραμάσχαλα» ή κρυμμένα στον τορβά για να μην τα παλιώσουν. Τα φορούσαν, αφού διάβαιναν το «στασιόνι», τον παλαιό σιδηροδρομικό σταθμό, για να μπουν «ποδεμένες» στη Θεσσαλονίκη. Εκτός από τις πλούσια κεντημένες λευκές τους πουκαμίσες,

10. Ο υψηλού μορφωτικού επιπέδου izzetli (εξοχότης) Ahmed Hamdi Bey ήταν Ντονμές και διετέλεσε pailli (πετυχημένος) δήμαρχος Θεσσαλονίκης το διάστημα 1893-1908. Το τριώροφο εξοχικό του στη Σίνδο ήταν γνωστό για την πολυτελή επίπλωσή του και ιδιαίτερα για τη βιβλιοθήκη και τα δύο πιάνο. Η πρώην πολυτελής τριώροφη έπαυλή του, στη συμβολή των οδών Β. Όλγας και Κ. Αιτωλού, κατέληξε μεταπολεμικά να είναι γνωστή ως Βίλα Βρώμα.

11. Οι δυτικές ακτές της πόλης, όπου στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρχαν κήποι περιπάτου, κέντρα αναψυχής και υποτυπώδης πλαζ.

12. Προϊόν ευρείας κατανάλωσης. Εκτός των άλλων, οι χωρικές την έστρωναν στο χωμάτινο δάπεδο του δωματίου και επάνω τακτοποιούσαν τα μάλλινα στρωσίδια. Σλαβ. gogozina.

46| νοντας για τις πτυχωτές νησιώτικες βράκες και τις λευκές τους κάλτσες. Με γυμνά πόδια δεν κυκλοφορούσαν παρά μόνον την ώρα της δουλειάς και κοντά στα καΐκια τους.

Μια ακόμη πολυμελής πολιτισμική ομάδα, με έντονη παρουσία στην πόλη, ήταν αυτή των Βλάχων. Ο ιδιαίτερος τρόπος διαβίωσής τους υπαγορεύει να τους διαχωρίσουμε σε δύο διαφορετικές υποομάδες και να προσεγγίσουμε την καθεμία χωριστά.

Καθαρά κτηνοτρόφοι η μία ομάδα, κυρίως από τα Μεγάλα Λιβάδια του Πάικου, έφταναν με τα κοπάδια τους στα γύρω χειμαδιά, οπότε και κατοικούσαν στις παρυφές της πόλης για έξι μόνο μήνες. Τους διέκρινε έντονη δραστηριότητα, γι' αυτό και τους συναντούσες να κατακλύζουν αγορές, χάνια, καφενεία και εμπορικά μαγαζιά, τους περισσότερους ντυμένους παραδοσιακά με τα λευκά πολύπτυχα «τσιπούνια»¹³ τους.

Παρούσες και οι γυναίκες τους. Σε όλα τα παζάρια της Θεσσαλονίκης, και πάντα σε κεντρικό σημείο, πουλούσαν μάλλινες κάλτσες και υφαντά οικόστροφης που ύφαιναν οι ίδιες. Σπάνια διακινούσαν τυροκομικά προϊόντα, καθώς η συγκεκριμένη δραστηριότητα θεωρούνταν παραδοσιακά ανδρική. Αν και ημινομάδισσες, διατηρούσαν την αστική παλαιά «Γραμμωστιάνικη»¹⁴ φορεσιά με το «καφτάνι» και την πτυχωτή «κουντούσια»¹⁵ τους. Απαραίτητο μέχρι το 1912 ήταν και το κεντημένο φέσι, του οποίου τον «τεπέ» κοσμούσαν με «άσπρους παράδες»¹⁶ και σκαλιστό ασημένιο «τάσι». Διατηρούσαν πεισματικά την ίδια ενδυμασία που φορούσαν οι προγόνισσές τους στη

Εικ. 5. Βλάχοι από το Κρούσοβο, 1894. Οικογένεια Τόσιου, μέλη της οποίας κατοικούσαν στην οδό Βασ. Όλγας. Αρχείο φωτ. Χ. Μπρούφα.

θρυλική Γράμμωστα, πόλη που αφανίστηκε ολοσχερώς από τους Τουρκαλβανούς περί το 1769 μαζί με την περιώνυμη Μοσχόπολη των σαράντα χιλιάδων κατοίκων.

Τη δεύτερη ομάδα αποτελούσαν εξαστισμένες οικογένειες εδραίων Βλάχων, που προέρχονταν κυρίως από μικρότερα αστικά κέντρα της ηπειρομακεδονικής επαρχίας, και είχαν από καιρό εγκατασταθεί και ενταχθεί πλέον στην κοινωνία της πόλης.

Οι άνδρες τους, τεχνίτες, έμποροι και επιχειρηματίες, είχαν προ

13. Πτυχωμένοι από τη μέση και κάτω λευκοί επενδυτές δίχως μανίκια και δίχως κανένα κεντητό διάκοσμο. Γνωστοί και ως ανδρικά σεγκούνια.

14. Η φορεσιά της μεσαιωνικής πόλης Γράμμωστας (Ν. Καστοριάς), η οποία με τη διασπορά του πληθυσμού μετά την καταστροφή της έφτασε έως και την Προσοτσάνη Δράμας, όπου διατηρήθηκε σχεδόν με την αρχική της μορφή.

15. Γυναικείος μαύρος επενδυτής δίχως μανίκια, πτυχωμένος από τη μέση και κάτω και πλούσια κεντημένος στο στήθος, γνωστός και ως σεγκούνι.

16. Ασημένια νομίσματα.

πολλού υιοθετήσει το ευρωπαϊκό ντύσιμο και σπάνια επέμεναν σε κάποιου είδους παραδοσιακή φορεσιά.

Αντίθετα, οι περισσότερες γυναίκες τους συνέχισαν να φορούν την τελευταίου τύπου βλάχικη φορεσιά με τα μακριά φουστάνια συνοδεύοντάς την με νέου ύφους «λούτρινα» δυτικότροπα πανωφόρια. Παρ' ότι πολλές είχαν υιοθετήσει ακόμη και τα «αλαφράγκα» φορέματα της ρομαντικής παρισινής μόδας με τα φουσκωτά μανίκια και τον ψηλό γιακά, διατηρούσαν τις μακριές τους πλεξούδες και το παραδοσιακό, μεταξωτό κεφαλομάντηλο με τη δαντέλα (εικ. 5).

Αντίθετα με τους υπόλοιπους, οι καθαρά νομάδες «Χασανδρινοί»¹⁷ Σαρακατσάνοι προτιμούσαν λιγότερο συχνά τη Θεσσαλονίκη για τις εκάστοτε αγορές τους. Επέλεξαν συνήθως μαγαζιά και παζάρια της επαρχίας, όπως εκείνα της Έδεσσας και των Γιαννιτών. Παρ' όλα αυτά, στα δύο εποχιακά περάσματά τους από το Καϊμακτσαλάν προς τη Χαλκιδική και το αντίστροφο, τα πολυάνθρωπα «φαλκάρια», που καθοδηγούσαν περί τις 15.000 αιγοπρόβατα, διέσχιζαν τη Θεσσαλονίκη νύχτα και την αναστάτωναν με τους αρμονικούς ήχους των αμέτρητων «ζυγισμένων»¹⁸ κουδουνιών τους.

Μόνο το «φαλκάρι» του Χρήστου Φαρμάκη αριθμούσε 4.000 ζωντανά. Γεννημένος το 1864, ο συγκεκριμένος μεγαλοσέλιγκας έμεινε γνωστός ως «Πασιάς», εφόσον κατάφερε να αποκτήσει από τις τουρκικές αρχές της Θεσσαλονίκης το προνόμιο να περνάει τα κοπάδια του μέσα από την πόλη δίχως να γίνεται η υποχρεωτική καταμέτρηση¹⁹ (εικ. 6).

Τα χιλιάδες αιγοπρόβατα, που οδηγούσαν «με τάξη» Σαρακατσάνοι φουστανελάδες, τα ακολουθούσαν και οι γυναίκες τους, ατσαλάκωτες, ντυμένες γιορτινά, με όλα τα κοσμήματα.

Οι συγκεκριμένες βιβλικές σκηνές αναβίωναν επί ώρες αποκλειστικά και μόνο στην οδό Κασσάνδρου, την οποία οι τοπικές αρχές παραχωρούσαν με ειδική άδεια για το πέρασμα των κοπαδιών – σκηνές που επαναλαμβάνονταν μέχρι και τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Εικ. 6. Κάμπος Γιαννιτών-Θεσσαλονίκης 1916-20. Ο σέλιγκας Χρ. Φαρμάκης και μέλη της οικογένειάς του. Οι αρχές της πόλης τού παραχώρησαν το προνόμιο να περνάει δυο φορές τον χρόνο τα 4.000 αιγοπρόβατά του μέσω της οδού Κασσάνδρου, δίχως καταμέτρηση για την απαιτούμενη φορολόγηση. Ταχυδρομικό δελτάριο εποχής. Αρχείο φωτ. Χρ. Μπρούφα.

17. Οι Σαρακατσάνοι, που παλαιότερα κινούνταν στις περιοχές του Μοριχόβου και γι' αυτό τους αποκαλούσαν Σερβιάνους. Στις αρχές του 20ού αιώνα πέρασαν στο Καϊμακτσαλάν και έστησαν χειμαδιά στη Χαλκιδική. Έκτοτε έγιναν γνωστοί ως Χασανδρινοί.

18. Επιλεγμένα έτσι ώστε να δημιουργούν αρμονικό αλλά και ιδιαίτερο ηχητικό σύνολο με σκοπό την αναγνωρισιμότητα του κάθε κοπαδιού από μακριά.

19. Το πέρασμα των κοπαδιών μέσα από την πόλη έδινε τη δυνατότητα στο κράτος να καταμετρήσει τα αιγοπρόβατα και να φορολογήσει τους κτηνοτρόφους.

48| Εκτός από τους καμπίσσιους χωρικούς με τις λευκές πουκαμίσες, τους Μουσουλμάνους και τους Εβραίους αστούς με τα αντεριά, τους Βλάχους, τους Σαρακατσαναίους και τους Αρβανίτες με τις φουστάνελες, οι υπόλοιποι άνδρες της υπαίθρου, που δραστηριοποιούνταν καθημερινά στην πόλη, ντύνονταν κυρίως με σκουρόχρωμες, λιτές ενδυμασίες, κατασκευασμένες από μάλλινο χειροποίητο σαγιάκι. Ήταν παρόμοιες μεταξύ τους και τις χαρακτήριζε κάποιος τύπος σαλβαριού, βράκας ή «μπουραζάνας». Την ίδια φορεσιά με το σαλβάρι είχαν υιοθετήσει και πολλοί Εβραίοι, αντικαθιστώντας το παλαιότερο, καθόλου πρακτικό, παραδοσιακό αντερί. Έντονη ήταν και η παρουσία των Τσιγγάνων, οι οποίοι δημιουργούσαν κατά ομάδες καταυλισμούς έξω από την πόλη, αλλά δραστηριοποιούνταν μέσα σ' αυτή. Οι γυναίκες τους, παρ' ότι ζητιάνευαν ρούχα, φορούσαν αυστηρά και μόνον τη δική τους παραδοσιακή ενδυμασία²⁰, την οποία έραβαν οι ίδιες ή επιδέξιες τεχνίτρες από την ίδια την ομάδα. Σε περίπτωση μάλιστα γάμου συχνά ήταν ιδιαίτερα πολυτελής.

Αν σε αυτή την καθόλου περιορισμένη ποικιλία παραδοσιακών ενδυμασιών προσθέσουμε κι εκείνες των μικρότερων αριθμητικά πολιτισμικών ομάδων που κατοικούσαν μόνιμα, μέσα ή έξω από την πόλη, καθώς και τις φορεσιές που κατέφθαναν με τους καθημερινούς επισκέπτες από άλλες βορειοελλαδικές πόλεις και χωριά, αλλά και από αντίστοιχες όμορες βαλκανικές περιοχές, τότε ίσως μπορέσουμε να συλλάβουμε τον πολύβουο, πολύχρωμο και πολύγλωσσο χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης των αρχών του 20ού αιώνα, χαρακτήρα που έχασε στη διάρκεια μιας περίπου εικοσαετίας, αυτής μεταξύ 1912 και 1932.

Σε συνέντευξη που μου παραχώρησε, το 1986, η εξηνταεφτάχρονη τότε Τάνα Μητρούσιου-Λυγιδάκη κατέθεσε την εξής ενδιαφέρουσα μαρτυρία. Η γιαγιά της Ζωίτσα του Ρίζου, μοδίστρα βλάχικης καταγωγής, γεννημένη το 1869 στη Βέτερνα Σερρών²¹, ερχόταν συχνά με το τρένο μόνη της στη Θεσσαλονίκη για να προμηθευτεί υλικά ραπτικής. Ένα πρωινό, περί το 1904/8, περιμένοντας έξω από το «Μπεζεστένι»²² να ανοίξουν τα μαγαζιά τους οι Εβραίοι «μπρισιμιτζήδες»²³, μέτρησε να περνούν από μπροστά της 42 γυναίκες με διαφορετική παραδοσιακή φορεσιά η καθεμία.

20. Αποτελούνταν από μακρυμάνικη ζακέτα με τη μέση πιο κάτω από το στήθος και πολύ μακριά φούστα που κατέληγε σε φραμπαλά. Το απαραίτητο εσωτερικό σαλβάρι δεν φαινόταν καθόλου. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της οι έντονοι χρωματισμοί και τα μοτίβα των υφασμάτων, εξ ου και η έκφραση «γύφτικο» που συνοδεύει οτιδήποτε έντονα πολύχρωμο.

21. Παλαιά ονομασία του Νέου Πετρισίου Σερρών.

22. Από την αραβική λέξη bez που σημαίνει ύφασμα, πήραν την ονομασία τους τα bezesten των οθωμανικών πόλεων. Εδώ πρόκειται για χώρο της αγοράς της Θεσσαλονίκης, όπου πωλούνταν κοσμήματα, υφάσματα πολυτελείας, μεταξωτά και προϊόντα μεταξιού, όπως νήματα και παράγωγά τους.

23. Κατασκευαστές μεταξωτών ποιοτικών νημάτων δίκλωνων και τρίκλωνων, στριμμένων με ειδικά χειροκίνητα μηχανήματα. Η ονομασία μπρισίμι - μπρισιμιτζής προέρχεται από το περσικό abrisami, που σημαίνει μετάξι.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδου, Μ. (1994), «Οι Δυτικοί της περιοχής», στο *Θεσσαλονίκη 1850-1918*, Εκδ. Εκάτη.
- Ανδρούδης, Π. (2014), *Η οθωμανική πόλη Yenice i Vardar (Γιαννισά) της Μακεδονίας*, Εκδ. Σταμούλη.
- Ενεπεκίδης, Π. (1988), *Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1875-1912*, Εκδ. Κυριακίδη.
- Μονιού, Ν. (2006), *Θεσσαλονίκη 1423-1430. Η Βενετοκρατία και η τελευταία άλωση από τους Τούρκους*, Εκδ. Κυριακίδη.
- Μοσκόφ, Κ. (1978), *Θεσσαλονίκη – Η τομή της μεταπρατικής πόλης*, Α΄, Εκδ. Στοχαστής.
- Τομανάς, Κ. (1992), *Οι κάτοικοι της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Εκδ. Εξάντας.
- Χασιώτης, Ι. (επιμ. 1997), *Η αρμενική παροικία της Θεσσαλονίκης (Ίδρυση- Οργάνωση-Εξέλιξη)*, Εκδ. Παρατηρητής.
- Georgeon, Fr. (1994), *Η Σελανίκ των Μουσουλμάν Ντονμέδων – Θεσσαλονίκη 1850*, Εκδ. Εκάτη.
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Μπεζεστένι>
- https://el.wikipedia.org/wiki/Αχμέντ_Χαμντί_Μπέης
- https://el.wikipedia.org/wiki/Βασίλειο_της_Θεσσαλονίκης
- https://www.academia.edu/9545017/Μύθοι_και_αλήθειες_για_την_ελληνοτουρκική_ανταλλαγή_πληθυσμών_του_1923
- <http://1gel-ehedorou.webnode.gr/σινδος%20-%20ιστορια%20-%20αξιοθεατα/>

Πληροφορητές

Βασίλτση Πατππά Άννα	1914 Αγ.Γιώργης Χαρίεσσας Ν. Ημαθίας
Αθανασία Κάνιου Μαράτου	1923 Ασβεστοχώρι Θεσσαλονίκης
Ιντζέ Τίνκα (Κατερίνα)	189? Ασβεστοχώρι Θεσσαλονίκης
Μήτσα Πρίζιου Βασιλική.	1918 Όσσα - Λαγκαδά Θεσσαλονίκης
Διδασκάλου Νίκη	1917 Γιαννισά Πέλλας
Βοσνιακού-Διάφα Βικτωρία	1916 Θεσσαλονίκη
Σκλαβούνου Μαράτου Έλσα	1927 Θεσσαλονίκη
Σιάγας Σωτήρης.	1918 Θεσσαλονίκη
Μπίτσιου Παπαδοπούλου Νούλη.	1934 Θεσσαλονίκη
Κύρου Κλείτος	1921 Θεσσαλονίκη
Φοσκώλου Στανίνο Ελιάν.	1919 Θεσσαλονίκη
Φαρμάκης Αριστοτέλης	1926 Καλυβικός οικισμός Καϊμακτσάλαν
Ναχμία Νεχαμά Υβόνη.	1920 Θεσσαλονίκη
Χασσών Ίνο (Ισαάκ)	1912 Θεσσαλονίκη
Μόλχο Σολομών.	191? Θεσσαλονίκη
Κατσανίκα Κύρου Ελένη	1901 Βλάστη Κοζάνης
Μητρούσιου Λυγιδάκη Σουλτάνα	1920 Ν. Πετρίτσι Σερρών
Μπούφας Ντώνης	1899 Βέροια
Καραγιάννης Δήμος (Δημοσθένης)	1909 Σέλι Βεροίας

50	Γκώγκου Πιάτικου Μούλια (Αιμιλία)	1933 Σέλι Βεροίας
	Γιαννούλης Τζιώτζιας (Γιώργος)	1907 Νάουσα
	Καραολάνη Αράτζια Τσάτσα (Κυριακή)	1902 Λιβάδια Πάικου
	Μπουγιουκλή Γούσιου Σταυρούλα	1926 Λιβάδια Πάικου
	Αράτζιας Κώστας	1897 Λιβάδια Πάικου

Χρήστος Μπρούφας
Σκηνογράφος - Ενδυματολόγος
Καθηγητής Δραματικής Σχολής Κ.Θ.Β.Ε.
kristobroufa@gmail.com